

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

МЕЛЬНИЧУК ВІКТОРІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 289.1 : 504.03

**ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ПРАВОСЛАВ'І :
ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Герасимчук Андрій Андрійович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Виговський Леонід Антонович,
Хмельницький університет управління та права,
завідувач кафедри філософії та
соціально-гуманітарних наук;

кандидат філософських наук, доцент
Піциль Орест Степанович,
Житомирський національний
агроекологічний університет,
доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться "___" червня 2013 року об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40.

Автореферат розісланий "___" травня 2013 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Ковтун

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Прискорений розвиток техногенної цивілізації зумовив низку глобальних проблем, найгострішими з яких є екологічні, оскільки від їх вирішення залежить подальше існування людини як біосоціальної істоти. Впровадження у виробництво досягнень науки і техніки, поява нових технологій призвели, з одного боку, до якісних змін у житті суспільства, а з другого, – посилили антропогенний вплив на природу, забруднення екосфери. Усвідомлення значущості подолання екологічної кризи є нагальною потребою суспільства, адже інтенсивний тиск на довкілля став небезпечним для людини.

Важливим імперативом сучасної цивілізації є розуміння причин виникнення і шляхів вирішення екологічних проблем крізь призму духовності й моралі, що зумовлює особливу актуальність їх дослідження у релігійному вимірі. Оскільки у філософсько-релігієзнавчому дискурсі екологічна криза дедалі частіше інтерпретується як наслідок, насамперед, духовно-морального занепаду людини, то вагомим чинником пошуку духовних орієнтирів людства наразі постають релігійні цінності. Церква як соціальний інститут, прагнучи реагувати на глобалізаційні виклики, нині приділяє значну увагу проблемам екології.

Акцент у дослідженні екологічної проблематики на здобутках православ'я зумовлений тим, що впродовж історичного розвитку на тлі поліконфесійного плюралізму цей напрям християнства залишається домінуючим в українському суспільстві. Православна церква значною мірою впливає на буття більшості українців та формування їх індивідуальної й суспільної свідомості, зокрема екологічної. Незважаючи на паліативність православних богословських доктрин, запропоновані у них практичні підходи до подолання екологічної кризи у багатьох аспектах є раціональними і спрямовують людину до відновлення гармонійної єдності з природою. Все це зумовлює необхідність здійснення комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу екологічної проблематики у православ'ї.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Осмислення екологічних проблем стало предметом зацікавленості як науковців, так і богословів, зокрема православних. Дослідження взаємодії людини з природою у контексті глобалізації, науково-технологічного прогресу, зокрема в релігійному вимірі, знаходимо у працях вітчизняних учених І. Богачевської, А. Герасимчука, М. Кисельова, В. Крисаченка, П. Сауха, А. Толстоухова, М. Фоменка, М. Хилька, Л. Шугаєвої, С. Шумила; зарубіжних – Ю. Александровича, П. Водоп'янова, Н. Гаврюшина, А. Гора, Л. Захера, В. Новікова, А. Печчеї, А. Швейцера.

На етичному аспекті взаємодії людини і природи акцентують увагу в своїх напрацюваннях як науковці – В. Борейко, І. Вітюк, Т. Гардашук, Л. Сидоренко, І. Фенно, так і православні діячі – Патріарх Константинопольський Варфоломій І, Патріарх Константинопольський Димитрій І, богослови – Ю. Аввакумов,

Ю. Балюк, Л. Лебедєв, В. Потапов, О. Пруденко, Д. Южаков. Внесок у дослідження взаємозв'язку екологічної кризи з демографічними проблемами зробили українські й зарубіжні вчені – В. Біляцький, В. Гончаров, С. Капіца, Т. Туниця Н. Хахлюк, православні богослови – К. Зорін, В. Мазур, М. Обухов та інші. Екологічна складова соціальної діяльності православної церкви аналізується у працях Л. Виговського, Т. Виговської, О. Піціля, О. Сагана.

Відтак, актуальність окресленої проблематики, її недостатня розробленість, необхідність систематизації й філософсько-релігієзнавчого узагальнення зумовили вибір теми, об'єкта і предмета дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у межах наукової програми кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка "Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс", НДР № 0111U000154.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є здійснення комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу екологічної проблематики у православ'ї.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність постановки і вирішення таких дослідницьких завдань:

- визначити специфіку осмислення екологічних проблем у православному віровченні;
- з'ясувати православне тлумачення ролі техніки і технологій у системі "людина-природа";
- розкрити морально-етичну позицію православної церкви щодо екологічної проблематики;
- проаналізувати православне розуміння взаємозалежності екологічних і демографічних проблем сучасності;
- виявити особливості православної інтерпретації взаємовпливу екологічних і демографічних проблем в Україні;
- дослідити екологічну складову соціальної діяльності сучасної православної церкви.

Об'єкт дослідження: екологічна проблематика у віровченні й діяльності православної церкви.

Предмет дослідження: особливості православного осмислення сутності, причин виникнення і парадигми вирішення екологічних проблем.

Методологія дослідження. Складність і багатоаспектність екологічних проблем зумовили необхідність їх дослідження у міждисциплінарній площині, застосування не лише методології індуктивізму, а й методологічних підходів гуманітарних наук: філософії, релігієзнавства, соціології.

Необхідним інструментарієм для досягнення мети дисертаційного дослідження і реалізації поставлених завдань є принципи об'єктивності, історизму, детермінізму, світоглядного плюралізму, позаконфесійності, толерантності, а також загально- та конкретна наукові методи.

Порівняльно-історичний метод було використано для аналізу екологічних проблем у історичній ретроспективі розвитку людства, а також визначення

специфіки усвідомлення їх сутності й необхідності подолання залежно від суспільно-історичних умов. Дослідження співвідношення наукового і релігійного підходів щодо екологічної проблематики здійснено за допомогою компаративного методу. Системно-структурний метод став основою осмислення компонентів екологічних проблем. Герменевтичний метод було застосовано під час інтерпретації текстів Біблії, які стосуються взаємодії людини з природою.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дисертантом здійснено філософсько-релігієзнавчий аналіз сутності екологічних проблем та шляхів їх вирішення в інтерпретації сучасного православ'я, що у попередніх напрацюваннях розглядалося переважно у контексті християнства загалом. У дисертації формулюється низка положень, які містять елементи наукової новизни і виносяться на захист:

- вперше досліджено специфіку осмислення екологічних проблем у православному віровченні, яка полягає у тому, що причиною їх виникнення вважається гріховність людини, а подолання екологічної кризи розкривається у концепції "нового аскетизму", котра завбачує самообмеження, задоволення найнеобхіднішим задля збереження навколишнього середовища, та концепції "євхаристійного способу життя", згідно з якою, людина повинна володіти почуттям вдячності до природи, не здійснюючи надмірного впливу на неї для задоволення своїх споживацьких потреб;

- отримало подальший розвиток положення про те, що православна церква не заперечує позитивної ролі науково-технологічного прогресу, проте вважає його однією з причин виникнення екологічних проблем; згідно з позицією православної церкви, техніка і технології повинні залишатися засобами, а не метою існування людства, у розвитку якого духовна складова має бути домінуючою, адже прагнення до накопичення матеріальних благ зумовлює посилення тиску на навколишнє середовище і реалізується у відчуженні людини від природи;

- поглиблено уявлення про значущість еколого-етичного вчення православної церкви як системи моральних норм і правил, основою яких є категорії поваги, відповідальності, любові, турботи, екстрапольовані на навколишнє середовище; виявлено конструктивний аспект етичних положень православного віровчення, що утверджують принципи цінності та цілісності природи як творіння Божого й сприяють оптимізації взаємодії людини з довкіллям, що є підставою обґрунтування потенціалу православ'я у подоланні екологічної кризи;

- з'ясовано, що у православному богослов'ї постулюється ідея, згідно з якою регулювання чисельності населення не вирішить сучасних екологічних проблем; шляхом їх розв'язання повинна стати світоглядна трансформація людства у ставленні до навколишнього середовища, зокрема актуалізація самообмеження людських потреб під час використання природних ресурсів;

- на підставі аналізу взаємозв'язку екологічної та демографічної проблематики в Україні встановлено, що негативний вплив людини на природу не лише спричинив зміни у навколишньому середовищі, а й призвів до

зменшення чисельності населення; аргументовано, що позиція православної церкви щодо відсутності залежності між вирішенням екологічних проблем і кількістю населення знаходить підтвердження в українських реаліях, доводячи необхідність зміни ціннісних пріоритетів у ставленні людства до природи з утилітарної площини в духовну;

– на основі дослідження екологічної складової соціальної діяльності православної церкви поглиблено уявлення про її роль у вирішенні екологічних проблем, яка полягає у створенні духовного підґрунтя для гармонізації взаємодії у системі "людина-природа", передбачаючи формування екологічної свідомості, підвищення рівня екологічної культури як окремого індивіда, так і суспільства загалом.

Теоретичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що його положення створюють підґрунтя для осмислення екологічної проблематики у православному богослов'ї. Аналіз діяльності православної церкви виявив можливості практичної реалізації теоретичних положень православної віровчення для подолання екологічної кризи. Основні положення дисертації можуть бути джерелом подальшого вивчення глобальних екологічних проблем у релігійному вимірі, а також обґрунтування трансформаційних процесів у сучасному православ'ї.

Практичне значення дослідження визначається можливостями використання його результатів у процесі викладання курсів філософії, релігієзнавства, історії релігії, соціології релігії, етики та естетики, релігійної антропології, екології, для укладання навчальних і методичних посібників. Окремі положення дисертації можуть знайти застосування під час розробки спеціальних курсів для студентів гуманітарних вузів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою аналітичною роботою автора. Висновки і положення наукової новизни сформульовані автором самостійно.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на методологічних семінарах та засіданнях кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка. Проблематика дисертаційної роботи загалом, а також окремі її аспекти були апробовані на 9 міжнародних, всеукраїнських науково-теоретичних і науково-практичних конференціях: III Міжнародній конференції молодих науковців "Світоглядно-ціннісні виміри гуманітарного знання та освіти" (Чернівці, 2010); XXVIII Міжнародній науково-практичній конференції "Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості" (Донецьк, 2010); III Міжвузівській науково-теоретичній конференції молодих науковців "Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення" (Житомир, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції "Релігія, релігійність, філософія та гуманітарні знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти" (Луганськ, 2010); Міжнародній конференції студентів та аспірантів "VIII Харківські студентські читання" (Харків, 2011); Міжнародній конференції "Дні науки філософського

факультету – 2011" (Київ, 2011); III Міжнародній науково-теоретичній конференції "Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності" (Житомир, 2011); XXI Міжнародній науковій конференції "Історія релігій в Україні" (Львів, 2011); Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету – 2012" (Київ, 2012).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у 15 публікаціях, з яких – 1 монографія (у співавторстві), 6 статей (5 – у фахових виданнях) та 8 тез виступів на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел і літератури (217 найменувань, з них іноземних – 12). Основний зміст роботи викладений на 173 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано ступінь наукової розробленості проблеми, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено наукову новизну положень, що виносяться на захист, розкрито теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, а також наведено дані про апробацію отриманих результатів і структуру дисертації.

У першому розділі "**Теоретико-методологічні засади дослідження**" розглянуто ступінь висвітлення проблеми у працях вітчизняних та зарубіжних релігієзнавців, філософів, богословів, на основі яких сформульовано теоретико-методологічні засади дослідження.

У підрозділі 1.1. "*Проблеми екології як об'єкт філософсько-релігієзнавчого аналізу*" проаналізовано джерельну базу дисертаційної роботи, а також напрацювання науковців і богословів щодо екологічної проблематики у православ'ї.

Встановлено, що на сучасному етапі розвитку людства екологічні проблеми вийшли за межі екології як науки про навколишнє середовище, і потребують комплексного міждисциплінарного вивчення. Маючи глобальний характер, екологічні проблеми стосуються всього людства, відтак доцільним є їх дослідження у контексті глобалізаційних процесів, науково-технологічного прогресу, що відображено в працях І. Богачевської, А. Герасимчука, М. Кисельова, П. Сауха, М. Стадника, А. Толстоухова, Л. Шугаєвої. Вплив розвитку техніки і технологій на виникнення екологічної кризи розглядається у роботах релігієзнавців та релігійних філософів – М. Бердяєва, М. Гаврюшина, В. Гайдена, Т. Горичевої; православних богословів – М. Марусяка, Л. Лебедева, Д. Южакова, які не заперечуючи науково-технологічний прогрес, акцент роблять на його моральнісному вимірі.

Особлива увага етичному аспекту взаємодії людини з природою приділяється у розвідках українських науковців В. Борейка, І. Вітюк, Т. Гардашук, Л. Сидоренко, І. Фенно, зарубіжних дослідників В. Новікова,

А. Печчеї, А. Швейцера, а також православних діячів Патріарха Константинопольського Варфоломія I, Патріарха Константинопольського Димитрія I, Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета та богословів Ю. Аввакумова, Ю. Балюка, В. Башкірова, В. Потапова, О. Пруденка.

Взаємовплив екологічних і демографічних проблем досліджено у працях В. Біляцького, В. Гончарова, С. Капіци, В. Крисаченка, Н. Хахлюка, М. Хилька, Т. Туниці, в яких обґрунтовано, що регулювання чисельності населення може сприяти подоланню екологічної кризи. Окресленим проблемам присвячені напрацювання православних богословів – митрополита Сурожського Антонія, К. Зоріна, В. Мазура, котрі подолання екологічної кризи пов'язують із самообмеженням і самодисципліною. Екологічна складова соціальної діяльності православної церкви висвітлена у працях Л. Виговського, Т. Виговської, О. Піціля, О. Сагана.

Проаналізовано документи, видані православною церквою – "Основи соціальної концепції Російської Православної Церкви", "Основи соціальної концепції Української Православної Церкви", проект "Екологічна концепція Російської Православної Церкви" та інші. На їх підставі здійснено аналіз православного розуміння екологічних проблем сучасності, яке ґрунтується на принципі цілісності створеного Богом світу, порушеного внаслідок гріхопадіння людства.

Отже, увага православ'я до екологічних проблем сучасності дедалі посилюється, вони розглядаються у контексті духовних трансформацій людства та необхідності посилення моральної складової у подоланні екологічної кризи.

У підрозділі 1.2. *"Методологічні засади дослідження екологічної проблематики у православ'ї"* представлено основні методи, принципи і категорії, за допомогою яких здійснено філософсько-релігієзнавчий аналіз екологічної проблематики у православ'ї.

Методологічною основою дисертаційного дослідження стали принципи об'єктивності, детермінізму, історизму, світоглядного плюралізму, позаконфесійності, толерантності. Міждисциплінарний характер дослідження зумовив використання комплексу загально- і конкретнонаукових методів.

Порівняльно-історичний метод дозволив проаналізувати особливості інтерпретації екологічних проблем на різних етапах розвитку людства. Так, усвідомлення їх глобального характеру відбулося наприкінці 60-х рр. ХХ ст., до цього вони вважалися локальними, а їх вирішення відносилось до компетенції окремих країн чи регіонів. На основі компаративного методу розглянуто співвідношення наукового і релігійного підходів щодо окресленої проблематики, які, пов'язуючи виникнення екологічних проблем з антропогенним тиском на природу, виснаженням її ресурсів, ґрунтуються на різних категоріях і поняттях. Зокрема основою православної інтерпретації екологічних проблем стали такі богословські категорії, як віра, гріховність, покаєння та ін. Системно-структурний метод використано з метою осмислення структури екологічної кризи як сукупності екологічних проблем (глобальне потепління, озонові дірки, дефіцит питної води тощо), подолання

якої вимагає їх комплексного вирішення. Герменевтичний метод застосовано для інтерпретації текстів Біблії, її окремих частин (Книга Буття, Книга Псалмів тощо), які розкривають специфіку православного тлумачення взаємодії у системі "людина-природа".

Аналіз екологічних проблем здійснено крізь призму категорій "загальне – одиничне – особливе", "зміст – форма", "причина – наслідок", "кількість – якість", "міра". Категорію "загальне" репрезентує релігійний вимір екологічних проблем, "особливе" – їх осмислення у християнстві, "одиничне" – православна інтерпретація екологічної проблематики. Категорія "зміст" відображає розуміння сутності екологічних проблем, а категорія "форма" реалізується через науковий і релігійний підхід до екологічної проблематики. Дослідженню екологічних проблем як результату антропогенного впливу на навколишнє середовище сприяли категорії "причина – наслідок". За допомогою категорій "кількість – якість" проаналізовано ступінь впливу людини на природу, коли кількісні зміни призводять до якісних перетворень. Використання категорії "міра" дало можливість обґрунтувати необхідність обмеження потреб людства у споживанні природних ресурсів.

Все це дає підстави стверджувати, що екологічні проблеми, зважаючи на динаміку їх переміщення у сферу моралі, потребують нових методологічних підходів, зокрема вивчення у релігійному (православному) вимірі як одному з проявів духовного розвитку суспільства.

У другому розділі **"Екологічна проблематика і православ'я : сучасний філософсько-релігієзнавчий дискурс"** з'ясовано православне розуміння екологічних проблем, проаналізовано роль техніки і технології у їх виникненні, а також розкрито основні положення православної екологічної етики.

У підрозділі 2.1. *"Особливості осмислення екологічних проблем у православному віровченні"* досліджено специфіку інтерпретації православ'ям сутності екологічних проблем, що базується на твердженні про єдність і цілісність створеного Богом світу.

Першопричиною екологічних проблем в інтерпретації православ'я вважається гріховність людства, втрата гармонійної єдності з природою спричинила не тільки відчуження людини, а й сприйняття навколишнього середовища як сукупності ресурсів для задоволення потреб суспільства. Зважаючи на те, що антропоцентричний підхід до природи зумовив виникнення екологічної кризи, у православному віровченні увага акцентується на цінності всього, створеного Богом. На цій підставі обґрунтовується значущість принципу відповідальності щодо навколишнього середовища як обов'язку людини, оскільки лише її життєдіяльність оцінюється крізь призму моралі.

Виявлено, що для подолання екологічної кризи православна церква пропонує концепції "нового аскетизму" і "евхаристійного способу життя", згідно з якими буття людини не повинно бути спрямованим лише на накопичення матеріальних благ. Суспільство у ХХІ ст. не може повністю відмовитися від досягнень цивілізації, утім кожна людина має можливість обмежити свої

бажання і потреби, сконцентрувавшись на духовному вдосконаленні. Аскетизм, властивий православ'ю, в сучасних умовах набуває нового змісту. Він не спонукає до повної відмови від матеріальних благ, наголошуючи на їх осмисленні крізь призму моралі. Загалом, концепція "нового аскетизму" в православ'ї є етико-релігійною основою існування сучасної людини.

Важливе значення в сучасному православ'ї має концепція "євхаристійного способу життя", у межах якої вироблено стратегію подолання надмірного домінування людини над природою, а також обґрунтовано необхідність сприйняття навколишнього середовища з притаманною людині вдячністю, проте знівельованою в умовах споживацького суспільства.

Відтак, у православному віровченні екологічні проблеми осмислюються в контексті духовної кризи сучасного людства, а також доводиться необхідність трансформацій у взаємодії людини з природою.

У підрозділі 2.2. *"Православне богослов'я про роль техніки і технологій у системі "людина-природа"* розглянуто особливості тлумачення у православному богослов'ї впливу техніки і технологій як неодмінних атрибутів цивілізації на виникнення екологічних проблем.

На сучасному етапі розвитку людства необхідний перегляд стратегії використання технічних засобів і технологій, оскільки, через надмірне захоплення ними, руйнації зазнає природа як первинне середовище, без якого людина не може існувати.

Абсолютизація ролі техніки і технологій у процесі взаємодії людини і природи є однією з вагомих причин виникнення сучасних екологічних проблем. Православна церква, не заперечуючи позитивної ролі науково-технологічного прогресу, акцентує увагу на раціональному використанні його досягнень не лише з економічної, а й з етичної точок зору, на необхідності його підпорядкування духовним цінностям. Розвиток цивілізації не повинен відбуватися за рахунок негативного впливу на довкілля, оскільки воно є творінням Божим і тому заслуговує на шанобливе й відповідальне ставлення. Матеріальна користь не повинна заміняти духовні надбання, адже за таких умов людина ризикує перетворити техніку і технології із засобів на єдину мету свого існування.

Отже, напрацювання православних богословів спрямовують людство на переосмислення значущості матеріального та духовного у його існуванні, активізуючи осмислення в етичній площині ролі техніки і технологій у виникненні й вирішенні екологічних проблем.

У підрозділі 2.3. *"Еколого-етичне вчення православної церкви як відповідь на виклики глобальної екологічної кризи"* розкрито православне трактування основних моральних норм і правил, які регулюють взаємодію людини з природою, поєднуючи у собі принципи православного віровчення й екологічної етики.

Згідно з положеннями еколого-етичного вчення православної церкви, взаємодія людини з природою повинна ґрунтуватися на принципі любові до ближнього, яка поширюється на всі творіння Бога. Основоположним у

ставленні до навколишнього середовища є також принцип відповідальності за наслідки своєї діяльності перед усіма живими істотами, а також перед Богом, оскільки людина, повинна доглядати, оберігати і примножувати все, що було створене до неї. Зважаючи на те, що православ'ям на сучасному етапі визнається самоцінність природи, ставлення до якої розглядається крізь призму категорій поваги, обов'язку, а також шанобливого та дбайливого ставлення незалежно від того, чи приносить вона користь людству.

Автором зазначено, що екологічна криза вимагає переієрархізації цінностей людини, не як стороннього спостерігача, а як активного учасника змін у навколишньому середовищі. Її творчі сили мають бути спрямовані не лише на створення і споживання матеріальних благ, а й на духовний розвиток, зокрема формування індивідуальної та суспільної екологічної свідомості.

Дисертантом з'ясовано, що реакцією православної церкви на сучасну екологічну кризу стало формування еколого-етичного вчення як поєднання православного віровчення і принципів захисту навколишнього середовища з метою відновлення гармонійної єдності у системі "людина-природа".

У третьому розділі **"Взаємозв'язок екологічних і демографічних проблем : православний контекст"** обґрунтовано, що, згідно з православним віровченням, регулювання чисельності населення не є засобом подолання екологічної кризи, на відміну від усвідомлення необхідності зміни ставлення до навколишнього середовища.

У підрозділі 3.1. *"Православна інтерпретація взаємозалежності екологічних і демографічних проблем сучасності"* визначено, що серед причин посилення тиску на природу, виснаження її ресурсів вагоме місце займає зростання чисельності населення Землі.

Особливу увагу екологічним і демографічним проблемам як першочерговим для подальшого існування людства приділяють усі соціальні інститути, включаючи церкву. Науковці у цих питаннях висловлюють протилежну богословській точку зору, допускаючи можливість регулювання народжуваності як одного із засобів вирішення екологічних проблем. Проте, як виявлено, православна церква заперечує, що зменшення чисельності населення спричинить подолання екологічної кризи, оскільки рівень негативного впливу на навколишнє середовище залежить не стільки від кількості людей, скільки від здатності узгоджувати свої бажання та потреби з можливостями природи.

З позиції православ'я, жодні засоби регулювання народжуваності, розвиток яких значно випереджає осмислення етичного аспекту їх використання та наслідків, не вирішують екологічних проблем. Життя, згідно з православним віровченням, є даром Божим, тому втручання у його зародження є протиправним.

Подолання людством схильності до споживання неможливе без зміни системи цінностей. Самообмеження у взаємодії з навколишнім середовищем, усвідомлення результатів негативного впливу на нього в сучасних умовах є надзвичайно актуальним для самої людини, для подолання її відчуження від

природи. Дисертантом доведено необхідність морально-етичної оцінки екологічних і демографічних проблем, а також їх взаємозалежності.

У підрозділі 3.2. *"Православний вимір екологічних і демографічних проблем в Україні"* встановлено, що дослідження взаємозв'язку екологічних і демографічних проблем потребує диференційованого підходу, оскільки демографічні процеси у сучасному світі є нерівномірними, а дбайливе ставлення до навколишнього середовища, внаслідок надмірного захоплення матеріальними благами, було втрачене.

На тлі світових тенденцій зростання чисельності населення в Україні спостерігається його зменшення. Наслідком негативного впливу людини на природу в українських реаліях стала несприятлива екологічна ситуація, яка зумовила зменшення рівня народжуваності і збільшення рівня смертності. Православ'я як одна із домінуючих конфесій в Україні прагне долучатися до подолання негараздів сучасного українського суспільства, роблячи акцент на важливості й необхідності врахування етичного виміру окреслених проблем.

Тому, згідно з православним богослов'ям, шляхом вирішення екологічних і демографічних проблем в Україні є надання домінуючої ролі духовному чиннику гармонізації взаємодії людини з природою.

У підрозділі 3.3. *"Екологічна складова соціальної діяльності православної церкви"* окреслено основні напрямки екологічно орієнтованої діяльності православної церкви. З'ясовано, що в умовах загострення екологічних проблем, заходи щодо охорони навколишнього середовища, які проводяться усіма соціальними інститутами, включаючи церкву, варті уваги.

Виокремлено пріоритетні напрямки екологічно орієнтованої діяльності православної церкви: включення екологічної складової у літургійну діяльність; екологічне виховання й екологічна освіта віруючих, які сприятимуть формуванню екологічної свідомості; пропагування впровадження екологічно безпечних технологій; створення у перспективі спеціалізованої (природоохоронної) колегіальної церковної структури; проведення семінарів, симпозіумів, конференцій, спрямованих на захист навколишнього середовища; включення у діяльність монастирів і приходів турботи про довкілля.

Загалом, у діяльності православної церкви реалізується екологічна функція релігії, яка, за умов екологічної кризи, може із другорядної перетворитися на одну з пріоритетних у контексті відновлення гармонійної єдності людини з природою.

Відтак, православ'я володіє значним потенціалом для формування екологічної свідомості, підвищення рівня екологічної культури сучасного людства як основи для реалізації окреслених заходів на практичному рівні, а тому може стати духовним підґрунтям для вирішення екологічних проблем.

ВИСНОВКИ

Філософсько-релігієзнавчий аналіз екологічної проблематики у православ'ї дає підстави стверджувати про її важливість, як для конкретної людини, так і для людства загалом. Відповідно до мети та завдань дослідження отримані результати узагальнено у таких **висновках**:

1. Встановлено, що причиною екологічних проблем, згідно з православним віровченням, є гріховність людини, зокрема втрата нею гармонійної єдності з природою. Обґрунтовано взаємозв'язок екологічної кризи з моральною деградацією людства. Для вирішення екологічних проблем православна церква пропонує концепцію "нового аскетизму", згідно з якою усвідомлення людством вичерпності природних ресурсів та необхідності в обмеженні своїх бажань і потреб є першочерговим завданням для сучасного людства, й концепцію "євхаристійного способу життя", що завбачує здатність людини сприймати природу як дар Божий, уміння оптимально і з почуттям вдячності її використовувати.

2. У православному богослов'ї не заперечується позитивна роль науково-технологічного прогресу, водночас особлива увага приділяється впливу техніки і технологій на навколишнє середовище. З точки зору православної церкви, людина, перебуваючи у стані гріхопадіння, не завжди здатна передбачити результати застосування техніко-технологічних досягнень, оскільки перебуває у залежності від них. З'ясовано, що на сучасному етапі розвитку людства необхідним є аксіологічний вимір техніки і технологій, врахування не лише економічних, а й етичних наслідків їх використання, не тільки для людини, а й для природи.

3. Вирішення екологічних проблем потребує врахування їх етичного аспекту. На основі філософсько-релігієзнавчого аналізу екологічної проблематики, розкрито сутність морально-етичної позиції сучасного православ'я щодо екологічної проблематики, відповідно до якої, взаємодія у системі "людина-природа" повинна ґрунтуватися на положеннях православного віровчення і принципах екологічної етики, об'єднаних на основі категорій любові, поваги, турботи, відповідальності, застосованих відносно навколишнього середовища. Таким чином, у еколого-етичному вченні православної церкви обґрунтовується необхідність включення природи у сферу моралі.

4. Зростання чисельності людства спричинило посилення тиску на природу та її виснаження, наслідком чого стало виникнення глобальних екологічних проблем. Подальше існування людини в умовах споживацького суспільства залежить від усвідомлення обмеженості природних ресурсів і необхідності їх раціонального використання. Негативний вплив на природу корелюється не стільки з кількістю населення, скільки з його потребами й здатністю їх лімітувати, обравши пріоритетні. У православному богослов'ї взаємозв'язок екологічних і демографічних проблем розглядається в аксіологічному контексті, тобто умовою їх вирішення є перегляд системи цінностей сучасного людства.

5. В Україні взаємовплив екологічних і демографічних проблем виявляється у тому, що зміни в навколишньому середовищі, спричинені діяльністю людини, дійшовши до критичної межі, зумовили зменшення кількості населення нашої країни, разом з тим загострилася й несприятлива екологічна ситуація. Це підтверджує точку зору православної церкви, що вирішення екологічних проблем не залежить від чисельності людства. Відсутність дбайливого ставлення до навколишнього середовища можна вважати безвідповідальним, байдужим стосовно не лише нинішніх, а й майбутніх поколінь. Без світоглядних трансформацій на індивідуальному та суспільному рівнях неможливе вирішення екологічних і демографічних проблем, тому запропоновані православною церквою шляхи їх подолання, сконцентровані на духовності людини, є дієвими в українських реаліях.

6. Аналіз діяльності православної церкви засвідчив, що на сучасному етапі функціонування вона має потенціал для вирішення екологічних проблем. Екологічна складова її соціальної діяльності виявляється у таких напрямках: включення екологічної проблематики у літургійну діяльність, зокрема використання існуючих та розробка нових молитовних чинів щодо захисту навколишнього середовища; проведення семінарів, симпозіумів як на регіональному, так і на міжнародному рівнях; розробка та практичне застосування документів, які стосуються окресленої проблематики ("Основи соціальної концепції Російської Православної Церкви", "Основи соціальної концепції Української Православної Церкви", проект "Екологічної концепції Російської Православної Церкви"); екологічне виховання й освіта у церковних навчальних закладах; впровадження екологічно безпечних технологій господарювання у монастирях і приходах тощо. Все це дає підстави стверджувати, що православна церква активно долучається до вирішення глобальних проблем людства, сприяє формуванню екологічної свідомості та підвищенню рівня екологічної культури.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Монографія:

1. Мельничук В. В. Християнський вимір екологічних проблем : монографія / А. А. Герасимчук, І. К. Вітюк, В. В. Мельничук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 232 с. (у співавторстві).

II. Статті у фахових наукових виданнях:

2. Мельничук В. В. Техніка в системі "людина-природа" : філософський та релігійний аспекти в польській літературі / Мельничук В. В. // Українська полоністика. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – № 7. – С. 81 – 86.

3. Мельничук В. В. Ціннісна сутність природи в контексті розвитку соціальної держави (філософсько-релігійний аспект) / В. В. Мельничук // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк : ІПШ МОНУ І НАНУ "Наука і освіта", 2011. – № 1. – С. 12 – 16.
4. Мельничук В. В. Філософсько-релігійне осмислення антропогенного чинника виникнення і вирішення екологічних проблем / В. В. Мельничук // Вісник Житомирського державного університету. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Випуск 57. – С. 28 – 32.
5. Мельничук В. В. Релігійно-філософський аспект взаємозв'язку екологічних і демографічних проблем / Мельничук В. В. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Випуск 54 (№ 11). – С. 362 – 367.
6. Мельничук В. В. Екологічна діяльність православної церкви / Мельничук В. В. // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Випуск 63 (№ 8). – С. 368 – 373.

III. Публікації в інших виданнях:

7. Мельничук В. В. Екологічна етика через призму православ'я / Вікторія Мельничук // Світоглядно-ціннісні виміри гуманітарного знання та освіти : Матеріали III Міжнародної конференції молодих науковців від 28-29 жовтня 2010 року. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 261 – 264.
8. Мельничук В. В. Природа як релігійна цінність в контексті розвитку соціальної держави / Мельничук В. В. // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості : матеріали XXVIII Міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк : ІПШ "Наука і освіта", 2010. – С. 176 – 177.
9. Мельничук В. В. Інтерпретація екологічних проблем у православ'ї / Мельничук Вікторія Вікторівна // Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення : збірник матеріалів III Міжвузівської науково-теоретичної конференції молодих науковців від 8 грудня 2010 року / за заг. ред. проф. Сауха П. Ю. – Житомир : Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2010. – С. 35 – 36.
10. Мельничук В. В. Релігійний вимір взаємозв'язку екологічних проблем та розвитку цивілізації / Мельничук В. В. // Релігія, релігійність, філософія та гуманітарні знання у сучасному інформаційному просторі : національний та інтернаціональний аспекти : Збірник наукових праць (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції від 21-23 грудня 2010 року) / за заг. ред. к. філос. наук Журби М. А. – Частина I. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – С. 292 – 294.
11. Мельничук В. В. Естетична цінність природи : православне бачення / Мельничук Вікторія // Матеріали Міжнародної конференції студентів та

- аспірантів VIII Харківські студентські читання (Харків, 15-16 квітня 2011 року). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 115 – 116.
12. Мельничук В. В. Використання техніки в системі "людина-природа" : етично-релігійний аспект / Мельничук В. В. // "Дні науки філософського факультету – 2011", 20-21 квіт. 2011 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011. – Ч. 7. – С. 136 – 137.
13. Мельничук В. В. Антропогенний чинник у вирішенні екологічних проблем : філософсько-релігійний вимір / Вікторія Мельничук // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності : III Міжнародна науково-теоретична конференція (Житомир, 19-20 травня 2011 року) : зб. матеріалів / за заг. ред. Сауха П. Ю. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 251 – 252.
14. Мельничук В. В. Екологічна ідея як складова національної ідеї українського народу : філософсько-релігійний вимір / Вікторія Мельничук // Історія релігій в Україні : науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Л. : Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; вид-во "Логос", 2011. – Книга II. – С. 209 – 217.
15. Мельничук В. В. Православний вимір взаємозв'язку екологічних і демографічних проблем в Україні / В. В. Мельничук // "Дні науки філософського факультету – 2012" 18-19 квіт. 2012 р. : [матеріали доповідей та виступів / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – Ч. 4. – С. 15 – 17.

АНОТАЦІЯ

Мельничук В. В. Екологічна проблематика у православ'ї : філософсько-релігієзнавчий аналіз. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Житомирський державний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – Житомир, 2012.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню екологічної проблематики у православ'ї, філософсько-релігієзнавчий аналіз якої виявив особливості осмислення сутності, причин і шляхів вирішення екологічних проблем у православному богослов'ї. Визначено позицію православної церкви щодо виникнення екологічної кризи внаслідок гріховності та духовної деградації людини, зв'язок її подолання зі зміною ціннісних пріоритетів, що втілюється в концепціях "нового аскетизму" й "євхаристійного способу життя".

Дисертантом з'ясовано православне розуміння впливу техніки і технологій на виникнення екологічних проблем. Автором розкрито сутність еколого-етичного вчення православної церкви, визначено особливості православної інтерпретації взаємозв'язку екологічних проблем із

демографічними, зокрема в Україні. Досліджено екологічну складову соціальної діяльності православної церкви.

Ключові слова : православ'я, екологічні проблеми, "новий аскетизм", "євхаристійний спосіб життя", техніка, технологія, еколого-етичне вчення, демографічні проблеми, екологічна діяльність.

АННОТАЦІЯ

Мельничук В. В. Екологіческая проблематика в православии : философско-религиоведческий анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины. – Житомир, 2012.

Диссертационная работа посвящена философско-религиоведческому анализу экологической проблематики в православии. Определены особенности осмысления сущности, причин и способов решения экологических проблем, связь их возникновения с греховностью человека и духовной деградацией общества.

Православная церковь акцентирует внимание на моральном аспекте экологического кризиса, способы преодоления которого отображены в концепциях "нового аскетизма" и "евхаристического способа жизни" с помощью мировоззренческих трансформаций человечества. Обосновано их роль, как морально-духовной основы решения экологических проблем, посредством ориентации современного человека на ограничение своих потребностей ради сохранения природы для будущих поколений.

Проанализировано православное понимание влияния техники и технологий на возникновение экологического кризиса. В православном богословии признается позитивное значение достижений научно-технологического прогресса, без которых существование современного человека невозможно, однако внимание акцентировано на ответственном их использовании. Автором раскрыты основные положения эколого-этического учения православной церкви.

Исходя из интерпретации православной церковью взаимосвязи экологических проблем с демографическими, выяснено, что регулирование рождаемости не решит экологических проблем, поскольку негативное влияние на окружающую среду не всегда соизмеримо с количеством населения. Преодоление экологического кризиса зависит от возможности и желания человека сохранить природу для своих потомков, то есть требует формирования экологического сознания. Проанализировано специфику взаимовлияния экологических и демографических проблем в Украине, которая состоит в том, что неблагоприятная экологическая ситуация, обусловленная чрезмерным давлением на природу, стала причиной уменьшения населения нашей страны. Средства для решения экологических и демографических проблем, предлагаемые православной церковью,

являются эффективными и в украинских реалиях. Диссертантом исследовано экологическую составляющую социальной деятельности православной церкви, а также определено, что она имеет значительный потенциал в этой сфере и активно включается в решение глобальных экологических проблем.

Ключевые слова: православие, экологические проблемы, "новый аскетизм", "евхаристический образ жизни", техника, технология, эколого-этическое учение, демографические проблемы, экологическая деятельность.

SUMMARY

Melnychuk V. V. Environmental Range of Problems in Orthodoxy : Philosophical and Religious Analysis. – On the rights of the Manuscript.

The thesis for the Candidate Degree in Philosophical sciences in specialty 09.00.11 – Study of Religion. – Zhytomyr Ivan Franko State University, Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine. – Zhytomyr, 2012.

The thesis is devoted to the study of the environmental range of problems in Orthodoxy, philosophical and has religious analysis of which revealed features of understanding the nature, causes and solutions of environmental problems in the Orthodox theology. The position of the Orthodox Church concerning the emergence of the ecological crisis as a result of the human's sin and spiritual degradation, the connection of its overcoming with the change of value priorities, embodied in the concepts of the "new austerity" and "eucharistic lifestyle" are exposed.

The author of the thesis revealed the orthodox comprehension of the impact of techniques and technologies on the occurrence of environmental problems. The author offers the orthodox definition of environmental ethics, reveals the peculiarities of the orthodox interpretation of connections between of environmental issues and demographic ones, particularly in Ukraine. The environmental component of social Orthodox Church activity has been researched.

Keywords: Orthodoxy, environmental issues, "the new austerity", "eucharistic lifestyle", techniques, technology, ecological and ethical doctrine, demographic problems, environmental activities.

